

sérlevezett a heti-kétheti publicisztikával: Esterházy az Ésbén. Parti Nagy a *Magyar Naplóban* és én a *Magyar Hírlapban*.) Ennek az a szépsége, hogy mindenképpen, fogcsikorgatva is, napra pontosan írni kell. Éveken át feszültséget és színvonalat tartani. Mert meg kell élni.

„Kosztolányi mindennap írt egy kis remeket, mert meg kellett élni. Ebből az erőfeszítésből nem futotta sokra, éppen csak megkereste a mindennapi kenyeret. (»Kalácsol, gazember, kalácsol!...« – hörögte groteszk önváddal, amikor számon kérte egy írásában önmagán és a világon az író megélhetési lehetőségeit.) Amit így bal kézzel, sietősen írt, mindig tökéletes volt – nemcsak a nagy flatus ösztökhé, hogy ne adjon ki hanyag írást, hanem a mindennapos verseny is kényszerítette, hogy ne mutasson fáradt vagy erőtlen pillanatokat. És amit így írt, elszelve, talán azért volt tökéletes, mert nem volt ideje csiszolgatni azt, ami a keze alá került. Tudta, hogy várja a szedő. És – ami mindennél fontosabb – remélte, hogy az olvasó is várja. Az olvasó, akinek nem volt arca; de élt valahol ez a rejtélyes lény, aki igényesen felel, ha igényesen szólítják meg.” Márai emlékezése ez Kosztolányiról s tán önmagáról. Epé sokszor fáradt, gyakran hangyag, itt-ott erőtlen. De egészében elegáns, pontos és erőteljes.

Esterházy a kín-élvezetet a rádiófelolvasás színesíti élménycivel fokozza. Felolvasásra, hangra fogalmaz. Bízunk abban, hogy a száz-ezer hallgató a hanglejtésből is ért. És egyre inkább a színészi teljesítménnyel lep meg. Minket és önmagát. Ő, megint ördögi – kandúri – szerencséje van. A nagy nemzedék és gyermeki igényes olvasók és hallgatók. Igényesen szólítottak meg a hatvanas években, olvastak és hallgattak a hetvenes és nyolcvanas években, csoda-e, hogy most érzőn olvassák, hallgatják Esterházyt és Tandorit, Nádist és Parti Nagyot?

A nehézség most következik. Tudta azt jól Kossuth Lajos, milyen nagy követ gördített Széchenyi barlangja elé, amikor kimondta róla, hogy a „*legnagyobb magyar*”. Valahol valaki Esterházyt is a „*legnagyobb legnagyobb*”, a „*kandúrok Kandúrnak*” kiáltotta ki, vagy tán ki se mondta, de ráragadt. Ilyenkor már szobor jön, azután a galambok, tán verebek, fehér pettyek a bronzfejen s -vállon.

„Az ilyen alkotók nem tévednek le az egyenes útról, nincs olyan élményük, gondolatuk, amiről

csak dadogva tudnának szólni. Kész eszközökkel, okos mértéktartással születnek, kellő erővel győzik a harcot, amelynek katonájává szegődtek. Szerencsés adottság ez és dicsérendő erő kifejtés. De ezek a nagy erények minél többször ismétlődnek, annál magátólértelmezőbbekké, érdektelenebbekké válnak. Az a sportember, aki tízszer megdöntötte a világrekordot, nem készlet bennünket arra, hogy tizenegyedik mérkőzésének is tanúi legyünk. Az az író, aki patikánévleggel a kezében dolgozik, pontosan át tudja gondolni mondanivalóját, egyenlő szinten tudja tartani stílusát, egy idő múltán elfáraszt bennünket, lelohasztja érdeklődésünket.” Kassák Lajos könyörtelen ítélete ez Thomas Mann halálakor.

„Esterházy nem a saját hiteles arcát keresi, hanem a hiteles maszkot, folytonosan szerepben él, a klasszikus dekadenciához van köze. A dandy a hősiesség utolsó tündöklése hanyatló korunkban, mondja a nagy dandyológus, Baudelaire. Sokszínű, megfoghatatlan: szívárványos. Nem véletlen a műfajok közti mászkálása.” Kosztolányiról írta.

Mit fog kitalálni? Fájdalmat? Halált? Új nyelvet a semmiből? Lázdást önmaga ellen? Egy biztos: galibát.

Lengyel László

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Egy jókedvű szatíra

Heltai Jenő: *Kis királyok*

I. Az irodalomtörténet-írás egy-egy korszakot szintetizáló munkájával gyakran maga készlet a nem a nagyok élvonalába osztott szerzők ügyében tétlenségre, figyelemhiányra, érdeksökkenésre. Holott részint az olvasói közízlést, részint a korjellemző törekvéseket, az előkészítő vagy lezáró alkotásmódbeli mozzanatokot gyakran könnyebben, jellemzőbben meg lehet műveikben mutatni, mint a korukat mindig reprezentáló, de abból rendszerint egyben ki is emelkedő elsőrendűekében. De nem csak irodalomszociológiai, változástörténeti veszteséget eredményezhet az ilyfajta besorolás. Nemritkán egy-egy jó, közepes auctor átlagterméséből kiugró kivá-

ló mű is a tájékozódás keretein kívül marad. Goethéről vagy akár Novalisról – hogy a szomszédos nagy nyelvterületnél maradjunk – minden korszak kötelezőnek tartja megfogalmazni a maga felfogását. Az árnyéktalan, az árnyékát vesztett ember nagy szimbólumát megalkotó és lélektani zavarát megfogalmazó Chamissóról azonban többnyire egymástól veszik át a vélekedést, az értékelést a korszakok, az összegzések.

A mi irodalmunkban ez a veszély a századvég és századelő életműveit kísérti. Ma világos, hogy Mikszáth a lezáró, s a századforduló és századelő kitűnő novellistái meg többször félsikerű regényírói már előlegezik azt, ami a *Nyugatban* hozza meg igazi gyümölcsét. Ambrus, Gózsdu, a két Cholnoky s Herczeg, Kóbor, Molnár, Bródy, Lovik meg a többiek. S a *Nyugat* első szakasza korképét sem csupán a híres folyóirat állandó munkatársainak művei mutatják meg, hanem velük együtt a jól és frissen szerkesztett újságok novella- és tárcaszerzői, folytatásosregény-írói meg a népszerű színpadok humoreszk- és kabarémesterei.

Közöttük az 1905–1910-es években aratja első sikereit Heltai Jenő.

2. Gyergyai Albert szép tanulmányt írt Heltai ÁLMOKHÁZA című regénye elé. Példamutató lehet ez a mának is. Olvasója nem terminológiai kirakatot talál tanulmányában, s nem is irodalomelméleti értesültségének bemutatását. Oly „ómódi”, hogy a mű tartalmáról, cselekményéről is tájékoztat, s a szerző életútjának a mű alkotásidejére eső állapotát, hangulatát is érzékelni és érzékeltetni kísérli. S mindez nem megy a regénypoétikai eszközök, a megformálási mód fölrajzolásának rovására.

Ő Heltai legmélyebb, legjobb művének tartja az ÁLMOKHÁZÁ-t, amellyel, úgy gondolja, megcáfolta azt a begyökerezett nézetet, mintha Heltai csupán kabarétréfák és operettlibrettók, játszi vagy borsos erotikájú kisregények meg könnyes, derűs sanzonok szerzője volna.

Igaza is van Gyergyainak az ÁLMOKHÁZÁ-t illetően, meg nincs is.

Szándékát illetően, úgy lehet, csakugyan legmélyebb darabja az egész életműnek ez az 1929-ben készült regény. A nagyvárosnak, a nagyváros polgári-kispolgári társadalmának

azt az értéktudat-, értékérzék-nélkülivé lett, szánnivalóan s taszítóan üres világát rajzolta, melyet a háborús évek zűrzavara és nyomorúsága szült meg és hozott felszínre. A szerelem nélküli szeretkezések, a harácsolás örömeért való harácsolások, a pénzüket fitogtató fölkapaszkodottak, a kitartottak és szélhámosok, a fölhajtók és kijárók, a szerencsejátékosok s az állásukkal visszaelő hivatalnokok millióját. A bordélyok és garnizállók, a kártyabarlangok és zugbörzék színterét. Amelyet az elveszett polgári tisztességtudat hazug látszata von he, takar el.

A fél karját vesztett, sok pénzt örökölt fiatal százados ebbe a világba menekül és süllyed, hogy ama megalázottságát, hogy többé immár nem lehet egyenrangú ember, egyenrangú férfi, felejttesse. S közben, ha maga van, gyermek- és diákálmai jelképét az a ház testesíti meg, amelynek erkélyéről akkor egy szőke lányka mosolygott le rá. Ez az „álmokháza”. Ám amikor találkozik ebben a romlott világban egy olyan lánnyal, akiben megvan az igazi szerelem képessége, elgyávultan kitér.

A kínlódó százados finom líraisággal fogalmazott belső beszédén átút az immár öregségébe átlépő szerző kesernyés melankóliája, rezignált életérzése, kényszerű sztoicizmusa, mely szerint csak a valódi költészet vagy az igazi hit vagy a folttalan szerelem vagy éppen együtt mindhárom adhat némi fényt és melegséget az életnek, az életére visszanezőnek. S tán nem tévedünk, ha úgy véljük, az immár öreg esztendeit járó Gyergyait is alighanem ez a vélekedés indította a regény ilyen minősítésére.

A regény alkotásmódja, eszközhasználata, arányérzéke azonban crós kétséget ébreszt a művészi minőség iránt. Feladat nélküli, elnyújtott cselekményismétlődések, fölösleges alakazonosságok, szükségtelen hangulatvisszatérések zsúfolttá s egyben unottá teszik a szöveget. Szokvány elbeszéléstechnikai fogások, átlaghasználatú átmenetteremtési eljárások, feltűnő nyelvi-beszédbeli karakterizációhiányok csökkentik a művészi hitelt. Mindenekelőtt azonban rontja ezt a hitelt a (Heltainál egyébként szokatlan) nyers és túlzó naturalisztikus cselekménymozzanatok s a túl magasra helyezett s nem éppen mesterkélt-ség nélküli, sűrűn szerepeltetett álom- és

szimbólumvilág össze nem illése. Olvasottsága (s egyben támadottsága is) talán folyvást visszatérő szeretkezéshalmazának s a háborús regény divatjának tudható be.

3. Alighanem sajátosabb, egységesebb, sikeresebb prózai művei sorában az az alkotás-mód, mely közvetlenül az első világháború előtt írt *FAMILY HOTEL* s a hozzá csatlakozó *VII. EMMANUEL ÉS KORA* című kisregényében öltött testet. (A kettőt együtt a hatvanas évek elején a szövegnek a szerző általi némi átsimításával a nem éppen szerencsés *KIS KIRÁLYOK* címmel adták ki. A szó jelzős s összetett alakban is kisvárosi, megyei, vidéki potentátot jelent a magyar nyelvben.)

Mi a karaktere ennek az elbeszélő metódusnak? Azt elégíti ki, ami az epikai olvasó igénye, mondhatnánk, fundamentumának lényege. Mégpedig olyan eszközökkel, amelyek ősiekk, s ha egy-egy irány a különbözőzés és újulás vágyából elhagyja is őket, folyton visszatérnek. Cselekménye gyorsan pergő, oly váratlan és meglepő fordulatokkal előrehaladó, amelyekről aztán újabb váratlan és meglepő események azt igazolják, hogy sem váratlanok, sem meglepők, hanem nagyon is magától értetődők voltak. Persze ezeket az eszközöket, ezt a váratlan és meglepő cselekménypergést csak a megfelelő modor, hangneme, stíl tudja élővé s lekötővé tenni. S megint csak az epikai előadás egyik hitelesítő öslajtája kerül elénk: a személyes, az első személyű elbeszélés, mégpedig félmúltas, majdnem jelen idő s földidézéssel.

Ez az első személyes, élőbeszédszerű földidézés olyan irodalmi, társasági, kávéházi, sőt utcai mindennapos, mégis különleges nyelvvegyületet enged meg, hoz magával, amely szinte újságtárca-, újságtudósítás-szerűen teszi életközeli a helyzetet, a történetet. Mert az indító helyzet is régi, már-már elhasznált válfaj: egyszerre kaland-, ponyva-, kóperegényszerű. Egy tizedrangú, olcsó, öreg párizsi szállodában immár második napja töpreng éhesen, üres zsebbel egy magyar újságíró, Mák István, a *Krajcáros Igazság* tudósítója, miből fizeti a szobát, miből lesz enni. s nem volna-e egyszerűbb levetni magát a mélybe, az utca kövére.

Tiszta giccssituáció. Csakhogy ezt az újságíró is tudja. A föl villanó csalogatás így rögtön a nevetségessé válás félelmébe csap át. De

nem valami hősi, büszke pózzal. Csöndes, passzív rezignációval: annyian vannak így, majd csak lesz valahogy. S a föloldás megint egyszerre meglepő és szokvány: ellentétek összecsapása, összekapcsolása. Egy jóvágású, vidám fiatalember szól át a szomszéd erkélyről, s kér lámpájába petróleumot, mert neki még az sincs. S ezzel sorsuk összefonódik. Azt a hamis bankót ugyanis, amellyel az újságíró becsapták, a talpraesett, biztos föllépésű, gátlástalan fiatalember alig egy óra alatt különböző boltokban apróra váltja, s így immár valódi franktulajdonosok.

Kiderül, hogy ez a gróf Berczina álnévű szomszéd voltaképp Cirillország trónkövetelője; ha trónra jut: VII. Emmanuel. Cirillországban, a Balkánon ugyanis két dinasztia váltogatja egymást. Ha az egyik éppen uralkodó tagjától az ország főméltóságai már minden ellophatót és kicsalhatót megszereztek, száműzik, s a másik dinasztia soron lévő tagját ültetik a trónra, s túrik, míg van mit zsebelni tőle.

(A két dinasztia ötletét nyilván az Obrenovicsok és Karagyorgyék hol véres, hol tragikomikus párharca sugallta. A szerb népet illető kicsinylés azonban nem kapcsolódik az ötlethez. A patriarchális korrupció, a triviális opportunitás, a joviális kriminalitás s a klán-adminisztráció – ilyen vagy olyan fokban és minőségben mindenütt jelen lévő, mindenütt kísértő – általános jelenségét mutatja föl Cirillországban.)

Mulatságos és csavaros machinációk után, meg olcsó lepénzelések és busás ígéretek nyomán el is tűzik az ellendinasztia uralkodóját, VI. Ivánt. S helyére ültetik Emmantuelt. Mindebben, jórészt tudtán kívül, nagy szerepe van Mák Istvánnak is. Az ellentétek vonzásának törvénye szerint megszereti a friss eszű, örök optimista, könnyed és elegáns Emmantuelt, s a maga intrikáktól idegen egyenes természetével segítségére van a pre-tendens jogosnak vélt törekvéseinek, főleg pedig tisztességesnek hitt szándékainak. Csalétek, üzenethordó, figyelemelterelő függőfével ebben az arcátlanságig együgyű házárd, de bonyolultan képmutató játékban.

4. VII. Emmanuelnek azonban nagyon kevés a pénze. Így a szokásos kétesztendőrszágásra sem jut ideje. Arra is szegény a kincstára, hogy barátját jutalmazza. Csak a

Cirill Akadémia dísztagsága meg az összes orldók szalagja jut neki (mert nemcsak a gyémántokat, az érméket is ellopták már). S a kiüntető megbízás, hogy írja meg a VII. EM-MANUEL ÉS KORA című munkát. Amiből persze semmi sem lesz Mák István tollából, mert a Párizsba száműzött VI. Iván közben pénzt hajt föl, és a cirillek egyből ráclöbbernek, mily igazságtalan volt őt elűzni, s mennyire illő visszahelyezni őt trónjára.

A második kisregény ezt a bukást és renovációt meséli el. Meg kellett ezt írnia Heltainak. Nemcsak s nem is elsősorban az első nagy sikere indítására. Nem is csak a történet, a regény kerekké tétele okán s a társadalmi-erkölcsi szerkezet megállíthatatlan körmozgása megmutatására. Hanem – mindezzel együtt – a saját magatartása érzékeltesítésére annak az embertípusnak erkölcsiségével, szellemiségével szemben, amelyet kacagató szatírával, kifogyhatatlan ötletességgel, remek műfajértéssel élénk állított.

S műfajértése itt sem hagyja cserben. Nem kezd erkölcsi, szociális, politikai fejtegetésekbe. Nem is rendez nagy naturalisztikus tragikumú vagy szarkasztikus csattanójú, színpadias végjelenetet, amire századfordulós elődei oly erősen hajlottak. Mák István – kissé mindig az író alteregója – nem ölt magára ítélethirdető-talárt. Megelégszik azzal egyrészt, hogy kitanulta ezt a világot, másrészt azzal, hogy emberi jóságára ébreszti, polgári tisztességre, szolid tevékenységre veszi rá barátját. VII. Emmanuel visszatér a Hotel Familybe, elveszi ennek tulajdonosnője érte rajongó, színházi naivának készülő lányát, s lesz a sok száz apró párizsi hotel egyikének érdemes gazdája.

5. Szentimentalitás? Didaktika? Egyik sem. A kisember erkölcsiségének dicsérete. A kisemberé, aki meglepetéssel és elképedéssel fedezi föl közszereplők nagy részének hazug, kapzsi, becsületet alig ismerő világát; de nem veszi el a maga tisztességét, emberi szolidaritását, munkaszeretetét, jobbító vágyát. Heltai egész életművén keresztülhúzódik ez a melankóliával és nosztalgiával, öniróniával és önérzettel vállalt kisemberdicséret, -védelem és -kultusz. Nem becsülte le a politikát, de nem érzett hozzá kedvet. A világ változását, jobbítását, úgy tetszik, az egyesek, az egyének jobbulásán, jobbításán át vélte eredménye-

sebbnek. Az ügyesek, az erősek, a kíméletlenek fölébe kerelkedhetnek, de mégiscsak az ő munkája tartja fenn a világot, az ő erkölcsé a rendező elv, az ő szolidaritása a békesség-szerző. Talán ismerte, talán nem Goethe híres mondatát (amit Babits oly szívesen idézett): a legnagyobb közösség az egyének közössége.

Márai Sándor igen nagyra becsülte és szerette Heltait. Aligha véletlen. Az ő remekművében, az EGY POLGÁR VALLOMÁSAI-ban, ha mellékszereplőként is, s egyben emeltebb szinten is, egész soruk van jelen ezeknek a kisemberfiguráknak. Heltai megteremtette azt a hangnemet, azt a stílt, azt a modort, amelyben a maga mindennapiságában, esendőségében is központi alak lehetett. Szegényebb volna e modor, e stíl, e hangnem nélkül irodalmunk és szegényebb emlékezetű a magyar polgári világ ez érdemes típusa és korszaka.

Németh G. Béla

NAGY PIPA, KEVÉS DOHÁNY

Nemeskürty István: A magyar irodalom története 1000–1945, I–II.

Akadémiai Kiadó, 1993. 1031 oldal, 831 Ft

A hazai könyvpiac komoly hiányossága volt az elmúlt években, hogy a rövid, de alapos irodalomtörténeti kézikönyvek iránt mutatkozó olvasói igényt nem tudta kielégíteni. Ebben a helyzetben a könyvkiadás számára csupán két járható út maradt: vagy régebbi munkákat újít fel, vagy olyanokat hoz forgalomba, melyek népszerűsége gyakran nem áll arányban szakszerűségükkel. Ez utóbbi jelenségre is példa Nemeskürty István új köteté, mely *DIÁK. ÍRJ MAGYAR ÉNEKET* című munkájának (Gondolat, 1983) átdolgozása. Tudományos szempontból már az eredeti mű is igencsak gyenge lábakon állt, és ezen az átdolgozás – amin elsősorban bővítést érthetünk – sem változtatott. Ennek ellenére a könyvet a művelődési és közoktatási miniszter rendelete mintegy rangosította: a középiskolai oktatásban tankönyvként használható-